

УДК 343.982:343.985

СЛІДЧИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ: ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ТА УМОВИ ЇХ НОРМАТИВНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Гусаченко Є.О., ад'юнкт
кафедри криміналістики та судової медицини
Національна академія внутрішніх справ

У статті на основі аналізу Кримінального процесуального кодексу України та літературних джерел досліджено поняття «спеціальні знання», «спеціаліст» та «слідчий експеримент», їх сутність, проаналізовано думки вчених стосовно спеціальних знань та їх можливості застосування при проведенні слідчого експерименту, висвітлено процесуальний статус, роль спеціаліста й підстави обов'язкового використання спеціальних знань при проведенні слідчого експерименту.

Ключові слова: спеціальні знання, спеціаліст, Кримінальний процесуальний кодекс України, слідчий експеримент.

В статье на основе анализа Уголовного процессуального кодекса Украины и литературных источников исследовано понятие «специальные знания», «специалист» и «следственный эксперимент», их сущность, проанализированы мнения ученых относительно специальных знаний и их возможности применения при проведении следственного эксперимента, освещены процессуальный статус, роль специалиста и основания обязательного использования специальных знаний при проведении следственного эксперимента.

Ключевые слова: специальные знания, специалист, Уголовный процессуальный кодекс Украины, следственный эксперимент.

Gusachenko Y.O. INVESTIGATIVE EXPERIMENT: USE OF SPECIAL KNOWLEDGE AND CONDITIONS OF NORMATIVE APPLICATION

On the basis of analysis of the Criminal Procedural Code of Ukraine and the literature studied the concept of „expertise”, „specialist” and „investigative experiment”, their essence, analyzed among scientists on the specialized knowledge and their ability to use in the conduct of investigative experiments highlight procedural status, the role of the expert and the reasons the mandatory use of expertise in conducting investigative experiment.

Key words: expertise, specialist, Criminal Procedural Code of Ukraine, investigative experiment.

Постановка проблеми. Розвиток науки сьогодення є основою науково-технічного процесу, спеціальної інформації, виникнення нових знань у різних галузях, широке та ефективно використання яких при розслідуванні злочинів допомагає розширити сферу застосування наукових методів і технічних засобів при доказуванні у кримінальному судочинстві.

Прискорений розвиток науки та техніки приводить до того, що для слідчого, прокурора при розслідуванні кримінального провадження все частіше виникають питання, в яких розібратися без допомоги відповідних спеціалістів неможливо. Тому застосування у кримінальному процесі наукових знань суспільно-природних галузей, техніки, мистецтва та ремесла пов'язане з тим, що розслідування злочину є складним процесом пізнання об'єктивної діяльності. А тому пізнання події злочину та дії злочинця, який його вчинив, вимагає від слідчого чи прокурора, що розслідує кримінальне провадження, які залучаються до кримінального процесу, а саме, при проведенні слідчого експерименту, володіння і застосування спеціальних знань чи навичок у певних видах суспільної діяльності.

Детальне дослідження норм кримінального процесуального законодавства України зумовлює виникнення низки питань щодо правильного її сприйняття, оцінювання та належного і законного застосування спеціальних знань при проведенні слідчого експерименту.

Постановка завдань. Використання спеціальних знань при проведенні відтворення обстановки і обставин події у вигляді слідчого експерименту досить повно висвітлене вченими-криміналістами та процесуалістами у криміналістичній літературі. Зокрема вагомий внесок у розробку наукових основ використання спеціальних знань взагалі та проведення слідчого експерименту зробили відомі вчені: М.С. Строгович, О.О. Ейсман, С.В. Салтевський, В.Ю. Шепітько, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янченков, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.П. Іщенко, З.М. Соколовський, Н.А. Селиванов, Е.Б. Мельникова, Г.І. Грамович, Ф.В. Глазурін, О.М. Васильєв, Л.Е. Ароцкер, А.В. Іщенко та багато інших. Значущість проведених наукових досліджень нині досить велика, оскільки використання спеціальних знань при проведенні слідчого експерименту є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних та мають

за мету встановлення причетності певних осіб до злочинної діяльності та взагалі розкриття злочину. Однак питання щодо проблеми залучення спеціаліста, використання ним спеціальних знань та організації, тактики проведення слідчого експерименту потребують детальнішого висвітлення з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Виклад основного матеріалу. У процесі досудового розслідування можуть використовуватися різні форми залучення осіб з метою встановлення обставин, що мають значення для розкриття злочину. Однак ще не всі слідчі чи прокурори в достатній мірі знають зміст та можливості цих форм, вміють вірно вибрати залежно від конкретної ситуації, що склалася, найбільш ефективно та вміло застосовувати отримані результати. Це пояснюється тим, що слідчий, прокурор чітко не уявляють значення спеціальних знань, компетенцію учасників кримінального процесу в їх використанні, доказові значення отриманих даних в результаті застосування цих знань. Успіх розслідування злочинів нерідко пов'язаний з умілим використанням спеціальних знань і навичок залучених спеціалістів. Слідчий як особа, котра ініціює залучення спеціалістів до процесу розслідування кримінального провадження, повинен повністю розуміти їхню роль і можливості, з урахуванням яких ухвалювати обґрунтовані процесуальні й організаційно-тактичні рішення.

Кримінальний процесуальний кодекс вимагає встановлення не лише істинних, а й достовірних знань про обставини вчинення злочину. В нормах чинного кримінального процесуального законодавства України, а саме в ст. ст. 69 та 70 КПК України, що регламентують діяльність експерта та спеціаліста, застосовується термін «спеціальні знання». Незважаючи на використання терміна «спеціальні знання», визначення його не містить ні КПК України 1960 року, ні чинний КПК 2012 року. Існує більше 10 постанов Пленуму Верховного Суду України з різних питань стосовно узагальнення практики застосування судами законодавства, де вживаються терміни «спеціальні знання» та «спеціаліст», але роз'яснення, що слід розуміти судам під цими термінами, також не дається [3, с. 21].

Аналіз наукових положень поняття «спеціальні знання» показує, що вчені уже протягом багатьох років по-різному підходять до їх визначення. Можна лише об'єднати у певні групи авторів, які за загальними та спільними критеріями мають приблизно однакові погляди на цю проблему.

Першу групу авторів об'єднує те, що вони розглядають спеціальні знання як такі,

що не є загальнодоступними. О.О. Ейсман, зокрема, зазначає, що це «знання не загальнодоступні, які не мають масового розповсюдження, коротше, це знання, які має обмежене коло спеціалістів, але... яких не має адресат доказування (слідчий, прокурор, учасники процесу та ін.)» [3, с. 22].

Вчені другої групи вважають, що спеціальні знання – це не тільки наукові знання. М.С. Строгович підкреслює, що в основі експертизи лежить певна галузь наукового пізнання, яку «слід... тлумачити так, що техніка, мистецтво і ремесло протиставляються науці і що допускається експертиза, не заснована на даних науки. Різні питання техніки, мистецтва і ремесла самі бувають об'єктом наукового дослідження і тому будь-яка експертиза повинна базуватись на даних науки» [3, с. 23].

Третя група дослідників розглядає спеціальні знання як такі, що відповідають вимогам сучасного розвитку науки і можуть використовуватися у сфері кримінально-процесуальної діяльності з метою доказування окремих обставин кримінального провадження, збору та закріплення доказів тощо [3, с. 26].

Четверта група представників юридичної науки виводить поняття «спеціальні знання», базуючись на роді професійної діяльності за певною спеціальністю (медицина, фізика, бухгалтерія тощо), що вимагає спеціальної освіти як процесу оволодіння певним рівнем знань і навичок з конкретної професії та спеціальності [3, с. 27].

П'ята група вчених об'єднана спільною думкою стосовно того, що спеціальними знаннями є такі, які відсутні у суб'єкта доказування. М.В. Салтєвський вважає, що знання, отримані особою у процесі навчання і практики, є професійними. В. Рєвака до спеціальних знань також включає професійні знання слідчого і суду, оскільки вони є правовими [3, с. 28].

Ефективне використання спеціальних знань потребує чіткого визначення самого поняття «спеціальні знання». Для виявлення змісту цього терміна необхідно надати характеристику слову «знання». Знання – це продукт освоєння людиною предметів та явищ дійсності, законів природи та суспільства. Вони вважаються суб'єктивним образом об'єктивної реальності. Для ефективної професійної діяльності людині, крім знань, необхідно володіти відповідними вміннями та навичками. Навички – це дії, що характеризуються автоматизмом, а свідомий контроль зводиться до мінімуму. Вмінням називається елементарний рівень виконання дій, коли ще нема автоматизму та є необхідним в якійсь мірі розгорнутий свідомий контроль.

Вищевказані поняття надають нам змогу об'єднати їх смисли та надати характеристику загальному поняттю «спеціальні знання», що застосовуються у кримінальному процесуальному законодавстві та юридичній літературі. Також проаналізувавши погляди вчених, доходимо висновку, що спеціальні знання – це будь-які знання, у т.ч. окремі правові, але лише у вузькій (спеціальній) галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, які отримані у процесі фахової підготовки та професійної діяльності, якими володіють особи-спеціалісти, і відповідно до норм кримінального процесуального законодавства використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального судочинства.

Отже, спеціальні знання – це не загальнодоступні, не загальновідомі, тобто це знання, отримані внаслідок здобуття спеціальної освіти і професійного досвіду, а спеціаліст – це особа, яка володіє спеціальними знаннями. Іноді при визначенні спеціальних знань враховується не лише спосіб отримання відомостей, але й відповідність цих відомостей сучасному рівню знань у певній галузі та враховується мета їх використання. Спеціаліст тільки тоді може досягнути успіхів у своїй галузі, коли опанує знання з позицій передової теорії пізнання [4, с. 8].

Слідчий, прокурор змушені самі визначитися з цими поняттями суто прагматичним шляхом і використовувати у розслідуванні знання осіб-спеціалістів у різних областях суспільної діяльності у тих випадках, які викладено у процесуальних нормах [2, с. 13]. Отже, дослідження проблеми застосування спеціальних знань залишається нині актуальним та його значимість зростає.

Основні форми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві такі: 1) залучення спеціаліста; 2) призначення та проведення судової експертизи [3, с. 35].

Розглянемо питання щодо використання спеціальних знань при проведенні слідчого експерименту, проаналізуємо значимість та обов'язковість залучення спеціаліста за неврахованими законодавцем фактами.

Хоча кожен слідчий може володіти необхідними знаннями й навичками у застосуванні криміналістичної техніки, часто він не може обійтися при проведенні слідчого експерименту без допомоги спеціаліста. Спеціаліст може володіти знаннями в будь-якій області, крім правової, оскільки правовими знаннями володіє сам слідчий. Слідчий лише в змозі застосовувати ці знання у процесі загального пізнання обставин злочину – в першу чергу у галузі методології наукового пізнання суспільних явищ, логіки тощо. У всіх інших випадках спеціальні

знання використовуються через обізнаних осіб незалежно від професії [7, с. 327]. Інститут обізнаних осіб (спеціалістів) давно відомий кримінальному процесу. Так, ще з Уставу кримінального судочинства, прийнятого після судової реформи 1864 року, було відомо: «В качестве сведущих людей могут быть приглашены: врачи, фармацевты, профессора, учителя, техники, художники, ремесленники, казначеи и лица, продолжительными занятиями по какой-либо службе или части приобретенные особенную опытность» [9, с. 190].

Велику групу процесуальних об'єктів застосування спеціальних знань складають спеціалісти. Отже, стаття 71 Кримінального процесуального кодексу України визначає, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду справ з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1, с. 206]. Участь спеціаліста у кримінальному судочинстві регламентовано ст. ст. 71, 228, 236, 237, 240, 245, 360 Кримінального процесуального кодексу України. Спеціалісти залучаються слідчим до процесу розслідування кримінального провадження для надання йому консультативної, технічної та іншої допомоги під час прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих (розшукових) дій. Аналіз літературних джерел та практики залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій дозволяє нам виділити основні види допомоги, що надає спеціаліст при виявленні, фіксації та вилученні доказів: криміналістична, методологічна, консультативна та технічна [4, с. 17]. Частина 2 ст. 105 Кримінального процесуального кодексу України детально регламентує можливості з вищевказаних видів допомоги сторонам кримінального провадження та суду, а також форми їх фіксації в протоколах процесуальних дій, у проведенні яких спеціалісти брали участь. Все це однозначно підвищує ефективність судочинства в частині використання спеціальних знань.

Осіб, яких залучають в якості спеціалістів та залежно від виконання ними функцій, можна поділити на три групи: 1) особи, які працюють в судово-експертних установах та знаходяться на посаді експерта-криміналіста; 2) особи, що працюють у правоохоронних органах і в обов'язки яких входить впровадження спеціальних методів та науково-технічних засобів у практику роботи цих органів; 3) особи, що не працюють в судово-експертних установах або право-

охоронних органах, але володіють спеціальними знаннями [2, с. 27].

Але вивчаючи роботи деяких вчених, можна відмітити, що самостійними процесуальними формами використання спеціальних знань при проведенні слідчих (розшукових) дій є участь педагога в допиті неповнолітнього, участь перекладача, участь судово-медичного експерта або лікаря при освідуванні [6, с. 34]. Вони вважають, що педагог, лікар, перекладач та спеціаліст – це всі різні процесуальні фігури, тому їх діяльність по-різному регламентується законом. На основі вищевказаного постає питання: чому всі зазначені особи не є спеціалістами, хоча вони також володіють спеціальними знаннями? Тоді знову виникає суперечність. Доходимо важливого висновку, що діюче законодавство не може надати повного переліку спеціалістів, їх посадового статусу, також неможливо чітко визначити їх обсяг, межі знань, навичок та досвіду. Саме тому, на наш погляд, і до нині в криміналістичній та процесуальній літературі виникають дискусії науковців з цього приводу.

Безпосередня практична діяльність спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій, де виникла необхідність застосування спеціальних знань, навичок і досвіду, є завжди важливою, але особлива значимість його діяльності проявляється при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушеннями технічних правил, технології виробництва, експлуатації складної техніки, обладнання, транспорту, привласненням чужого майна тощо [5, с. 8].

Спеціалісти можуть приймати участь у проведенні слідчого експерименту, але не зобов'язані, лише при необхідності. Відповідно до ст. 240 чинного Кримінального процесуального кодексу України слідчий експеримент проводиться з метою перевірки та уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий і прокурор мають право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробовувань [1, с. 534]. Якщо провести порівняльний аналіз чинного КПК України з Кримінально-процесуальним кодексом України зі змінами 1999 року, то поняття «слідчий експеримент» взагалі відсутнє. Стаття 194 старого кодексу має назву «Відтворення обстановки і обставин події». І ця слідча (розшукова) дія вважається більш широкою, ніж слідчий експеримент, бо охоплює і перевірку показань на місці, але також спеціаліст залучається лише при необхідних випадках. Взагалі можна зробити висновок,

що в назві статті «Слідчий експеримент» за новим законодавством змішано по суті ознаки і відтворення, і перевірки (уточнення) показань, і експерименту [8, с. 327].

Слідчий експеримент передбачає проведення спеціальних дій з метою перевірки, зібрання та одержання нових доказів, оцінки слідчих версій і встановлення можливості існування певних фактів, які можуть мати значення для розслідування. Крім того, метою слідчого експерименту є перевірка та уточнення показань свідків, потерпілих, підозрюваних та обвинувачених, інших даних, отриманих під час огляду місця події та проведення інших (розшукових) дій [8, с. 123]. Це досить складна багатоструктурна слідча дія, тому при її проведенні важливу допомогу повинен надавати відповідний спеціаліст. Хоча пункт 2 ст. 240 КПК України твердить, що при необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста [1, с. 535]. Обов'язковою участі спеціаліста не передбачено, проте в окремих випадках участь конкретного спеціаліста з криміналістичних позицій слід визнати обов'язковою вимогою забезпечення ефективності слідчої дії та об'єктивності отриманих результатів, наприклад, слідчий експеримент за участі спеціаліста у галузі автотехнічної експертизи під час проведення відтворення механізму дорожньо-транспортної події [4, с. 5].

На практиці слідчий не завжди використовує можливості залучення спеціаліста та використання ним спеціальних знань при проведенні слідчого експерименту, що не дозволяє використовувати його результати в суді. Слід акцентувати на те, що криміналіст може допомогти визначити і створити необхідні умови дослідних дій та їх проведення з погляду своїх спеціальних знань. При цьому мають велике значення питання визначення з метою перевірки рівня знань, умінь і навичок злочинця або можливості методів перевірки певних фактів. Велику роль відіграють спеціальні знання криміналістів зазвичай для визначення можливих умов виникнення різних слідів у тих випадках, коли за ними відтворюється передбачувана обставина події. Слід відмітити, що на практиці з найбільш розповсюджених видів спеціальних знань, що використовуються при проведенні слідчого експерименту, можна вказати на знання криміналістів, судових медиків, інженерів-автотехніків, спеціалістів пожежного відділу [6, с. 12].

На нашу думку, спеціаліста необхідно залучати навіть для розробки тактики проведення експерименту, підбору об'єктів для відтворення опитних дій, реконструкцій обстановки та обставин дії, що перевіряється, проведення опитів, фіксації ходу та

результатів цієї дії, а також для оцінки отриманих даних. Українським необхідним вважаємо залучення спеціаліста і використання ним спеціальних знань при проведенні слідчого експерименту на різних виробництвах, що пов'язані зі складними технологічними процесами, роботою устаткування, приладами тощо. Законодавець не приділяє значну увагу обов'язковості залучення спеціаліста за такими фактами. Використовуючи свої спеціальні знання, спеціаліст одразу ж може виявити відхилення від плану перевірки чи умисного заплутування, що призведе до попередження слідчого, прокурора та буде можливість оперативно внести корективи. Отже, помилки слідчих при проведенні слідчого експерименту обумовлені не тільки нерозумінням ними суттєвості використання спеціальних знань, але й відсутністю чіткого механізму залучення спеціалістів до цієї слідчої (розшукової) дії.

Висновки. Взагалі слідчий експеримент є найбільш трудомісткою та складною слідчою (розшуковою) дією. Результати правильно проведеної цієї дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. Отже, залучення спеціаліста, якісне та ефективно використання спеціальних знань при проведенні слідчого експерименту вимагає ретельної підготовки, чіткої організації тактичних прийомів і комбінацій, що дозволить одержати правдиві показання та довести причетність певних осіб до вчинення злочину. Дослідження проблеми застосування спеціальних знань при проведенні слідчого експерименту, незважаючи на цілу низку наукових праць з цього питання, залишається нині актуальним. Доходимо до висновку, що відсутність у законодавстві України механізму залучення спеціаліста до проведення тих чи інших слідчих (розшукових) дій, нечітке тлумачення норм кримінального процесуального закону є проблемними питаннями. Ці обставини обумовлюють необхідність дослідження процесуальних, теоретичних та практичних аспектів вико-

ристання спеціальних знань, зокрема при проведенні слідчого експерименту. Звертаємо увагу законодавця на проведення слідчого експерименту обов'язково із залученням спеціалістів та з використанням комплексу науково-розроблених криміналістичних методів і засобів з урахуванням специфічних обставин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ.комент. / За заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1328 с.
2. Мельникова Э. Б. Участие специалистов в следственных действиях / Э. Б. Мельникова. – М. : Юрид. лит., 1964. – 87 с.
3. Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : [навч. посіб.] / Б. В. Романюк. – К. : Аванпост-Прим, 2010. – 303 с.
4. Ищенко П. П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) / П. П. Ищенко. – М. : Юрид. лит., 1990. – 158 с.
5. Использование специальных познаний при расследовании преступлений : [учеб. пособ.] / И. Н. Соколягин, Ф. В. Глазырин и др. – Свердловск : УрГУ, 1978. – 79 с.
6. Грамович Г. И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : [учеб. пособ.] / Г. И. Грамович. – Минск : Минск. ВШ МВД СССР, 1987. – 66 с.
7. Бондар В. С. Процесуальний статус спеціаліста за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / В. С. Бондар, М. В. Кривонос // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спецвипуск. –Луганськ, 2013. – № 3. – С. 326–332.
8. Афонін Д. С. Особливості тактики проведення слідчого експерименту та роль спеціаліста під час розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту / Д. С. Афонін // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. – К., 2013. – № 2(20). – С. 123–127.
9. Устав уголовного судопроизводства . – СПб., 1864. – С. 190.